

ANDREW AYTON

Katonai forradalom a 14. századi Angliában¹

1360. április 12-én, húsvétot követő vasárnap a III. Edward vezette angol hadsereg teljes csatarendben felsorakozott Párizs alatt.² Két évtizednyi, megszakításokkal tűzdelt háborúskodás után minden készen állt a Plantegenek és Valois-k közötti döntő összecsapáshoz. A földre dobott kesztyűt azonban – Edward legnagyobb bosszúságára – a francia trónörökös (a későbbi V. Károly), nem vette fel – a kihívás válasz nélkül maradt. Az események drámai csúcspontjának elmaradását jelentő fordulat ellenére a Párizs előtt álló angol sereg látványa – melynek hadoszlopai Józsué seregeként meneteltek „a külvárosok alatt napkeltétől délig” – még sokáig ott élt a résztvevők emlékezetében. Sir Thomas Gray, northumberlandi lovag katonai emlékirataiban tért vissza ezekre az eseményekre.³ Az 1380-as években a Lovagi Bíróság által tárgyalta ügyekben megidézett tanúk közül sokan voltak olyanok, akik részt vettek – az egyik idős veterán, Sir Adam de Everingham tanúvallomásától vett szavakkal szólva – „a nagy utazásban, melynek során a megboldogult király és hadserege Párizsig jutottak el”.⁴ Kétségtávol sokáig táplálta a büszkeséget, ha valaki a királyi sereg tagjaként ott lehetett a francia főváros előtti erődemonstrációban, s nem nehéz megérteni, hogy miért, hiszen ez a hadsereg valóban félelmetes hadigépezet volt. A szép számmal fennmaradt bérlisták alapján arra lehet következtetni, hogy a hadjárat kezdetén a tényleges haderő létszáma megközelítette a 10 000 főt.⁵ Ez volt az egyik legnagyobb angol sereg, amelyet a százéves háború idején harcba indítottak. Nagyságát tekintve a háború 14. századi szakaszában csupán az 1346. évi normandiai hadjárat idején, illetve a Calais 1347. évi ostromára kiállított hadseregek múlták felül.⁶ III. Edward serege 1359–60-ban azonban nem csupán nagyságát tekintve volt félelmetes; kiváló felszereltség jellemezte és ragyogó katonai tehetségek sora vezette. Élükön a király leghűségesebb fővezérei álltak: a walesi herceg (a „Fekete Herceg”), Henry, Lancaster hercege, Northampton és Warwick grófjai és Sir Walter Mauny. Ezeknek a férfiaknak oroszlánrészük volt az előző két évtized angol katonai sikereiben. 1359 őszén, amikor ez a hadsereg partraszállt Franciaországban, az angol fegyverek korábban nem tapasztalt hírnévnek örvendtek. Jean le Bel, a Liegeois-ból származó krónikáró szerint ekkoriban az angolok voltak Európa legrettegettebb harcosai.⁷ II. Edward uralkodásának (1307–27) sötét korszaka, az 1314. évi bannockburni csata fiaszkója és az azt követő évtizedek skóciai és gascogne-i gyászos kimenetelű hadjáratai óta végbement átalakulás valóban bámulatra méltó volt. Az, hogy Anglia a 14. század középső évtizedeiben a katonai hatalmak élvonalába emelkedett, azoknak a változásoknak volt köszönhető, amelyek a hadseregszervezésben, a seregek összetételében és a hadviselésben következtek be. Ezek a változások összességükben az angol korona rendelkezésére álló hadi gépezet alapvető

megújulását eredményezték, amit egyes történészek – joggal – „katonai forradalomnak” neveznek.⁸

Az Edward-kori katonai forradalommal összefüggésben a kutatás különleges figyelmet szentel a katonatoborzás módjában és a fizetés formájában bekövetkezett változásoknak, vagyis a zsoldos, „szerződéses” hadseregek megjelenésének. A történészek a pénzbeli javadalmazás és a „szerződéses rendszer” nagymérvű elterjedését tekintik a szélesebb körű fejlődés elindítójának. A „szerződéses rendszer” rövid lejáratú, írásban rögzített, a király és parancsnokai között létrejött szerződések keretében oldotta meg a hadseregtoborzás problémáját, és a zsoldoskatonaság harcbaállításának leghatékonyabb eszközének bizonyult.⁹ Más szavakkal: a feudális sereget, amely a hűbéruraknak a katonai kötelezettségük teljesítése végett kötelező jelleggel kiállított, fizetetlen csapataira épült, kiszorította a szerződésen alapuló, fizetett önkéntesekből álló hadsereg. A 14. század perspektívájából szemlélve alapvető változás következett be a hadseregtoborzás gyakorlatában. Az átalakulás azonban csak fokozatosan ment végbe, a változás csírái pedig már korábban megjelentek. Az angol királyok már az Edward-kort megelőzően évszázadok óta alkalmaztak fizetett kontingenseket. Az, ami a 14. század első felében történik, nem más, mint a *teljes egészében* fizetett hadseregek létrejötte. Ezt az időszakot megelőzően a hadseregállítás komplex gyakorlata volt a meghatározó. I. Edward (1272–1307) uralkodásának jellegzetes királyi serege – például az, amelyik az 1300. évi caerlaverocki hadjáratban vett részt – feudális, fizetetlen és fizetett önkéntesekből tevődött össze.¹⁰ Azok a főurak, akik ügyeltek arra, hogy kíséretük megfelelő módon tükrözze státuszukat, hiányos feudális kontingensüket további katonákkal egészítették ki, és maguk állták a többletköltségeket. Néhányan – mint például Thomas, Lancaster grófja (megh. 1322) – nem fogadták el a toborzásra rendelkezésre álló királyi zsoldot. Ami pedig a király zsoldjába álló harcosokat illeti, nem volna helyes azt állítani, hogy mindannyian önkéntesek voltak, mivel sokuk kényszerűségből vállalta a katonai szolgálatot. Az arisztokrácia esetében ezt a kényszert vagy a személyre szóló – bár nem feudális jellegű – parancs vagy az általános felhívás jelentette, mely utóbbit minden olyan birtokos megkapott, aki meghatározott nagyságú, földbirtokból származó jövedelemmel rendelkezett. (1300-ban például a 40 font sterling évi jövedelemmel bíró földbirtokosokra vonatkozott ez a szabály.) Az egyszerű gyalogosok számára a kényszert a sorozó bizottságok jelentették. A megyei sorozások alkalmával előforduló dezertálások magas aránya I. Edward skóciai hadjárata idején arra utal, hogy a besorozottakat a legkevésbé sem nevezhetjük lelkes önkénteseknek. A zsoldos és fizetetlen katonaságot vegyesen alkalmazó hadseregek egészen az 1320-as évekig léteztek. A hűbéri kötelezettségek teljesítésére felvonultatott csapatok még ott voltak az 1322-ben és 1327-ben kiállított seregekben is.¹¹ III. Edwardnak az 1330-as évek közepén vezetett skóciai hadjáratának idején a királyi haderőt már teljes mértékben fizetett katonák tették ki, jóllehet – legalábbis ebben a történelmi pillanatban – számos parancsnok a korona személyre szóló és kötelező – bár nem hűbéri – jellegű parancsára jelent meg egységével.¹² A fizetett szolgálat tehát nem jelentett szükségszerűen önkéntes szolgálatot. Még akkor is, amikor a parancsnok önként szerződött a koronával – amint az többször előfordult a százéves háború idején –, biztosak lehetünk abban, hogy *neki* viszont

gyakran ki kellett használnia a helyi közösséggel fennálló – kötelezettségen és kizsákmányoláson alapuló – kapcsolatait, amikor kíséretet toborzott, amikor szerződött csatlósait, hűbéreseit és a közösség lazább kötöttségű tagjait szolgálatra szólította fel. Az angol seregeket – ha lazán is, de – a hűbéri kötelezettség szálai fogták össze. A teljes mértékben független, a parancsnokkal szerződő katonák csupán egy részét képezték a szerződéses hadsereg állományának.

Jóllehet „zsoldos hadseregekről” szokás beszélni, nem szabad elfelednünk, hogy ezekben a hadseregekben a közkatonák szolgálatát meghatározó „feltételcsomagnak” – amely juttatásokat és kötelezettségeket egyaránt tartalmazott – a zsold csupán egy elemét képezte. A pénzbeli illetménytől független juttatás volt az úgynevezett menlevél – egy, a kancellária által kibocsátott dokumentum –, mely az adományozott számára mentességet biztosított egy sor jogi szankció alól a katonai szolgálat idejére. Ha valaki tudta, hogy bírósági ügye még folyamatban lesz, amikor harcba indul, menlevelet kaphatott és megszakíthatta a jogi eljárást Angliába való visszatértéig. Ugyanakkor valószínű, hogy a legtöbb menlevelet elővigyázatosságból, előre nem várt bírósági ügyek esetére kérték. Mivel a hagyományos angol katonáskodó osztály megegyezett a földbirtokossággal, és így elég sok vesztenivalója lehetett a pereskedő kedvű szomszédokkal és vetélytársakkal szemben, nem meglepő, hogy a 14. század közepének hadseregében szolgáló páncélos lovasoknak gyakran mintegy egyharmada, olykor akár a fele, mielőtt elhagyta a királyságot, igyekezett beszerezni egy menlevelet.¹³ A menlevél – a hűbéri fejlődéssel párosulva¹⁴ – lehetővé tette az arisztokrácia számára, hogy – bár megszakításokkal – ellássa katonai feladatát a rendszeres intenzív katonai szolgálatot követelő időkben.¹⁵ Itt kell megemlítenünk a királyi hadseregben eltöltött szolgálati idő után adományozott bűnbocsátó oklevelet, amely a katonaállítás még nyilvánvalóbb eszközét jelentette a kormányzat kezében. Biztosította a bűncselekmény vádja alóli jogi felmentést, a büntetett előélettől való megszabadulást; ennél fogva számos bűnöző kapva kapott az alkalmon, hogy igénybe vegye. Nagy számban adtak ki háborús bűnbocsátó okleveleket a skót és a francia háború idején. Az 1346–47-es hadjárat során és azt követően például több ezret. Az adományozottak egy része gentry származású volt, mint például a Foville család, melynek tagjai Leicestershire-ben szervezett bűnözésből tartották fenn magukat, és az 1333. évi skóciai hadjáratban való szolgálatukért kegyelemben részesültek.¹⁶ A fennmaradt kegyelmi listákon azonban döntő többségben közönséges bűnözők neve szerepel, akik közül sokan a súlyos bűncselekményekért járó felelősségre vonás alól próbáltak kibújni.

A bűnbocsátó oklevél kiadása nem állt összefüggésben a szolgálatért járó pénzbeli ellenszolgáltatással. Ellenkezőleg – voltak olyan hadjáratok, ahol a bűnbocsátatot keresőknek „saját költségükön” kellett szolgálniuk. A szolgálat többi – különösen a nehézlovasokat érintő – feltételeinek mindegyike azonban valamilyen módon összefüggött a király által fizetett zsolddal. Ezek egyike volt a *regard* néven ismert prémium, amit a kontinentális hadjárat idején vezettek be az 1340-es évek közepén, és amely a nehézlovasok zsoldját volt hivatott kiegészíteni. A hadipáncél állandóan növekvő költségeinek a fedezéséhez járult hozzá. A *regard*-ot közvetlenül a parancsnokoknak fizették egy összegben, és átlagosan egy páncélos lovasnak naponta körülbelül 6 penny ki-

egészítő fizetést jelentett. Ez jelentős összegnek tekinthető, ugyanis az átlagos napi zsold nagysága – 2 shilling a lovagok és 1 shilling az *esquire*-ok [a lovagi ranggal nem rendelkező birtokosok – a fordító] számára változatlan maradt a 14. század folyamán. Az a nehézlovas, aki a kontinentális hadjáratban a király zsoldjában vett részt, elsőszámú csatalova felbecsléséből is hasznot remélhetett, mivel, ha elvesztette, a ló becsült értékének megfelelő kárpótlást igényelhetett készpénzben a koronától (*restauratio equorum*). A szóba jöhető összeg nem volt jelentéktelen, mivel a csataló képezte a lovas katona felszerelésének legköltségesebb darabját. A ránkmaradt becslési lajstromok alapján tudjuk, hogy a százéves háború kezdetén a Franciaországba tartó angolok csatalovainak átlagos értéke 15 font sterling körül mozgott. A szerényebb anyagiakkal rendelkező *esquire*-ok gyakran kénytelenek voltak beérni az 5 font sterling értékű hátszlovakkal, míg a főparancsnokok – mint például Northampton grófja – pompás, 100 font sterlinget érő harci ménekkel indultak csatába. Összehasonlításképp: a királyi seregben egy évig szolgáló lovag – legalábbis elméletben – körülbelül 45 font sterlinget kapott zsold és *regard* formájában; ily módon a *restauratio equorum* igen becses részét képezte a pénzbeli illetményre épülő szolgálatnak. Privilegiumot jelentett a király zsoldosai számára, ám egyúttal – legalábbis a 14. század elején – előfeltétele volt annak, hogy a zsoldoskatona fizetést kapjon. A korona szempontjából tekintve a ló értékének a felbecslése szerves részét képezte a hadi mustra programjának; módot adott annak garantálására, hogy a nehézlovasság jó minőségű lovakkal teljesítsen szolgálatot. A százéves háború kezdetén ez legalább 100 shilling értékű lovakat jelentett.¹⁷

A király zsoldjába szegődő harcosok által elfogadott szabványos feltételcsomag utolsó eleme a háborúban zsákmányolt javak szétosztásával függ össze. A katona, amikor a király szolgálatába állt, egyúttal azt is vállalta, hogy a hadjárat során megszerzett haszon – akár zsákmányról, akár váltságdíjról lett legyen is szó – egy hányadát az uralkodónak tartozik átadni. A gyakorlatban a páncélos lovasok és az íjászok a zsákmánynak ezt a királynak járó részét parancsnokuknak adták át, aki viszont ugyanekkora arányban juttatott a neki összesen befolyt haszonból a koronának. A szakirodalomban sokáig tartotta magát az a nézet, hogy az uralkodót a zsákmány egyharmada illette meg.¹⁸ A legújabb kutatások eredménye szerint azonban az 1370-es évek elejéig terjedő időszakban, amennyiben a korona a juttatások mindegyikét felkínálta (átlagos nagyságú zsold és *regard*, valamint a ló felbecslése) a magasabb rangú szerződő fél alárendeltjei nyereségének a *felére* számíthatott. Amint az a hadsereg-szervezés legtöbb elemére jellemző volt a hadviselésnek ebben a korszakában, a szolgálat feltételei semmi esetre sem voltak egyszer s mindenkorra rögzítve. Találunk példát az időnkénti kísérletezésre, az 1370-es évek elején pedig alapvető jellegű és maradandó hatású reformra került sor. Az 1372–73. évi hadjáratok feljegyzéseiből kiszűrhető a változások természete.¹⁹ A ló felbecslésének gyakorlata megszűnt, kárpótlásként a *regard* korábbi rendes értékének kétszeresét fizették, a királyt megillető rész pedig a zsákmány feléről egyharmadára csökkent. A ló értékének felbecslése a kormányzat számára költséges szolgáltatás volt, ugyanakkor valószínűleg nem csupán a költségcsökkentés szándéka alkotta a reformok egyedüli mozgatórugóját. A kormányzat arra is törekedett, hogy minél kedvezőbb szolgálati feltételeket nyújtson a szerződő harcosok számára, és ebben a tekintetben sikerült is némi sikert felmutatnia: az átlagos

nehézlovas valószínűleg jobban járt az új kondíciókkal, ugyanis az elvesztett ló kárpótlásával járó ügyintézés mechanizmusa sohasem volt tökéletes módszer a hadjárat költségeinek fedezésére. A lovag csatalovai közül csupán egyet becsültethetett fel, és csak egy ló elvesztése esetén volt jogosult a kárpótlásra, a kártérítés összegének kifizetése pedig gyakorta reménytelenül sokáig várattott magára. Ráadásul, mivel a csatalovak minősége érezhetően romlott a század előrehaladtával, a becslés és kárpótlás igénye már kevésbé volt szorító, mint korábban. A megduplázott nagyságú *regard* ugyanakkor a megújított feltételrendszer keretében nagyobb mértékű és garantált, egyösszegbeli kifizetést ígért a hadjáratra való felkészülés kiadásainak fedezésére.

Ily módon a fizetett katonai szolgálat sokkal többet jelentett, mint pusztán a király zsoldjának a kézhezvételét. Előnyök és kötelezettségek egész rendszerét foglalta magában. A szolgálat feltételei talán a 14. századból fennmaradt nagyszámú háborús szerződésből szűrhetők ki a legkönnyebben; a feltételrendszer azonban abban az esetben is tökéletesen működött, amikor nem alkalmaztak írásos szerződést. Azzal együtt, hogy számos, az edwardi katonai forradalmat tárgyaló munka kitüntetett helyet szentel a „szerződéses rendszernek”, érdemes hangsúlyozni, hogy a százéves háború első szakaszában a III. Edward által személyesen vezetett expedíciók során csupán elvétve került sor háborús szerződések alkalmazására.²⁰ Vegyük például a dolgozat elején említett sereget, amely 1360 áprilisában Párizs falai alatt parádézott. Harcosaira minden kétséget kizáróan a szolgálat szokásos feltételei vonatkoztak. A bérlisták arról tanúskodnak, hogy a szerződéscomag legtöbb eleme az ő esetükben is érvényben volt, és – amint azt rövidesen látni fogjuk – szerkezetét és összetételét tekintve ez a hadsereg egyáltalán nem volt elavult. Ugyanakkor – csakúgy, mint az 1346–47. évi crécy-calais-i hadjáratban harcoló sereg esetében – nem tartották szükségesnek hivatalos írásbeli szerződések megkötését a király és angol parancsnokai között, mivel mindkét hadsereget személyesen az uralkodó vezette, és mindkettő a királyi államháztartás pénzügyi részlege, a Wardrobe közvetlen irányítása alatt állt. Az 1359–60-ban kiállított hadsereg még mindig – éppúgy mint I. Edward uralkodása idején – a „fegyverben lévő államháztartás” volt, jöllehet, a királyi háztartás alakulatának nagysága (vagyis a királyi háztartáshoz tartozó zászlósúrok és lovagok által vezetett csapatok, amelyek I. Edward alatt a fizetett nehézlovasságnak talán akár egy harmadát vagy még nagyobb hányadát tették ki) a 14. század közepére-végére lecsökkent, az alakulat 1359-ben az összes páncélos lovas egy hatodát adta. Ez az arány nem változott az évszázad folyamán.²¹

A „szerződéses rendszer” tehát azzal a céllal jött létre, hogy kitöltse az adminisztrációs űrt, amely akkor keletkezett, amikor már nem személyesen a király vezette a hadseregeket, és a királyi államháztartás alkalmazottai nem álltak rendelkezésre, hogy felügyeljék a zsold elosztását és intézzék az ezzel kapcsolatos ügyeket, mint például a lovag becslését. I. és II. Edward uralkodása idején a háborús szerződések igazolták az e téren bennük rejlő lehetőséget, amikor segítségükkel a skót határvidékre és gascoigne-i helyőrségi szolgálatra csapatokat toboroztak. 1337 nyarának elején, a kontinentális háború előestéjén, körülbelül 500 szerződéses nehézlovast állítottak ki egy Skócia elleni expedícióra, amelyet nem a király kívánt személyesen vezetni.²² A háborús szerződések a százéves háború első szakaszának jellegzetes vonásaként

jelentek meg, mivel a harc egyidejűleg több fronton folyt, és az expedíciós haderők legnagyobb részét nem maga az uralkodó vezette, hanem a fővezérei. 1345 tavaszán például, amikor a király Észak-Franciaországban hadjárat tervét fontolgatta, Henry of Grosmont, Derby grófja, 20 000 ember Gascogne-ba való vezetésére kötött szerződést, míg Northampton grófja 500 emberrel vállalt szolgálatot Bretagne-ban.²³ A „szerződéses rendszer”, melyben a kapitányok szolgálati idejükkel közvetlenül a kincstárnak számoltak el, a háború második szakaszában, 1369-től kezdve a katonaiállás állandósult formájává vált, mivel a király, aki az 1370-es évek folyamán fokozatosan visszavonult a háborúskodástól, közvetlenül már nem vett részt a küzdelmekben. Az 1415. évi agincourt-i hadjárat idejére minden sereget – függetlenül attól, hogy személyesen a király vezette-e vagy sem – a háborús szerződések segítségével hoztak létre.²⁴

A teljes egészében zsoldosokból álló hadseregek létrejöttével – akár a király és a parancsnokok közötti nem hivatalos megállapodás, akár hivatalos írásos háborús szerződések keretében toborozták őket – nagy mértékben megnövekedett az angol korona rendelkezésére álló katonai erőforrás minősége és hatékonysága. Lehetőség nyílt arra, hogy a seregek nagyságát és szolgálati idejük hosszúságát előre meg lehessen határozni, hogy az adott katonai követelményeknek megfelelően lehessen őket alakítani; továbbá lehetővé vált a megfelelő költségvetési és adminisztratív rendelkezések meghozatala. A rendszeres szemlék bevezetésével pedig ellenőrizhetővé vált a katonaság létszáma és a felszerelés minősége. Nem helytálló az a megállapítás, miszerint „az ellenőrzés laza volt” a 14. századi angol hadseregekben. Számtalan zsoldjegyzék, szemlelajstrom és egyéb dokumentum erősíti meg a rendszeres állományellenőrzés tényét. A fizetett, szerződéses hadsereg révén olyan eszköz birtokába jutott a király, amelynek segítségével ambiciózus méretekben viselkedett hadat és összehangolt stratégiai terveket valósíthatott meg. Ezek közé tartozott az 1340-es és 1350-es években a Franciaország ellen több irányból intézett támadás, amelynek során az angol expedíciós erők egyszerre tevékenykedtek Bretagne-ban, Gascogne-ban és Észak-Franciaországban. Az effajta stratégia – minthogy sikere egy csapat fővezér munkáján múlt – nagyszerű lehetőségeket nyújtott az arisztokrácia katonai tehetséggel bíró tagjainak – akár a főnemességhez tartoztak, mint Henrik, Lancaster hercege, vagy William de Bahun, Northampton grófja, akár a szerényebb gentryhez, mint például Sir Thomas Dagworth vagy Sir Walter Bentley. A parancsnokok nagy mértékben könnyítettek a koronára nehezedő, a toborzásból és a katonai adminisztrációból adódó terheken; egyúttal jelentékeny befolyásra tettek szert a hadműveletek irányításában. Az utóbbival kapcsolatos feladatok jelentős kiadásokkal járhattak. A katonai gépezet működése ténylegesen a saját anyagi és emberi erőforrásaikat teljes egészében kihasználó szerződő kapitányoktól függött. Az ellátásért hűbéruruknak szolgálattal tartozó vazallusok mozgósítása meggyorsította a toborzás folyamatát és bizonyos fokú stabilitást eredményezett a szerződéses hadseregben. A főurak anyagi áldozatai enyhítettek a katonai expedíciók állandó kísérelenségeinek számító készpénzfizetési problémákon, és a parancsnokoktól időben beérkező pénz segített a vállalkozás elindításában, életben tartásában és összefogásában. A hadakozással járó áldozatvállalás magánosítása természetesen lehetőséget adott a nyereszkedésre is. A sze-

rencsés kevesek fejedelmi váltságdíjakat zsebeltek be az elfogott francia nemesektől, illetve jó pénzért a királynak adhatták el arisztokrata foglyaikat.²⁵ Egyes parancsnokok azáltal tettek szert „némi haszonra”, hogy kevesebb zsoldért sikerült felfogadniuk harcosokat, mint a koronának.²⁶ A legnagyobb vonzerővel talán annak lehetősége bírt – bár bizonytalanság tekintetében a váltságdíjszerzéssel vetekedett –, hogy a sikeres háborús paracsnokság megnövelte az illető hadvezér politikai befolyását és személyes dicsőségét. Ugyanakkor a parancsnok nem támaszkodhatott pusztán a háborúban megszerzett haszonra, bármilyen természetű lett legyen is az. Általában nagyobb volt a valószínűsége annak, hogy a hadvezérség teljesen felemésztí a nemesi származású parancsnok személyes anyagi forrásait. Következésképpen, a nemesség vagyonától és társadalmi tekintélyétől való függés miatt a legnagyobb hadseregek vezetése csak ritkán került „hivatásos” parancsnokok kezébe – az továbbra is a főnemesség rangidős tagjait illette. Az 1369 és 1380 között indított fontosabb franciaországi expedíciók közül négynek az élén III. Edward fiai álltak (az egyik élén többen is), míg az egyetlen nem nemesi származású kapitány, aki ebben az időszakban hadvezéri tisztelet töltött be (Sir Robert Knolles – 1370-ben) nehezen tudott érvényt szerezni tekintélyének hadnagyaival szemben. Mindezzel nem azt akarjuk sugallni, hogy a hivatásos parancsnokok nem játszottak fontos szerepet az angol haderőben, hiszen független parancsnokokként felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tettek a *másodlagos* hadszíntereken. Egy sor tapasztalt, leleményes gentry származású katonának – mint például Sir Thomas Dagworth, Sir John Hardreshull és Sir Walter Bentley – volt a feladata az olykor ingatag bretagne-i angol uralom fenntartása, amit gyakran mindössze egy maroknyi zsoldos katonával kellett megoldaniuk.²⁷

A zsoldon alapuló szolgálat és különösen a „szerződéses rendszer” sokkal többet jelentett annál, mint hogy lehetővé tette egy csapat parancsnoknak, hogy érvényt szerezzenek személyes ambícióiknak a király háborújában; ezeknek a technikáknak a bevezetésével olyan feltételeket sikerült teremteni, melyek révén nagyobb hatékonysággal lehetett kiaknázni az arisztokrácia szunynyadó katonai potenciálját. Először a bárók gyanakvását kellett leküzdeni. Néhány főúr I. Edward uralkodása alatt elviselhetetlennek érezte a királyi zsolddal járó alárendeltséget. A skóciai hadjárat magas költségei nyomán azonban vonakodásuk egy csapásra elillant, és a fizetett szolgálat bevett gyakorlattá vált a skóciai csatározások során. Az 1330-as évek végére, a franciák elleni háború kezdetekor, az angol arisztokrácia már magáévá tette az új szemléletmódot: a háború, amely társadalmi feladat, „megtisztelő kötelesség”, ám egyúttal költséges és olykor hevesen ellenzett foglalatosság volt, fizetett, szerződésen alapuló munkává vált. A zsold a menlevelekkel és a hűbéri függés rendszerével együtt megkönnyítette az arisztokrácia számára, hogy kibontakoztathassa katonai potenciálját, hogy be tudja tölteni a harcoló vezetőréteg funkcióját. A király szemszögéből tekintve pedig megvalósíthatóvá vált a nagyszabású kontinentális háború terve. Ugyanakkor viszont egy dolog volt elfogadni a király zsoldját és megint más hajlandóságot mutatni a tengerentúli szolgálatra. Nem szabad elfelednünk, hogy az angol arisztokráciának a franciaországi háború iránt mutatott lelkesedése az 1359–60-as nagy expedíció idején alapvető szemléletváltozást tükrözött a 13. századot és a 14. század elejét jellemző, a tengerentúli katonai szolgálattal szemben tanúsított langyos, időnként nyíltan

ellenséges magatartáshoz képest. Az angol lovagi osztály – ahogy akkoriban mondták – „fikarcnyit sem törődött Franciaországgal”. Aligha meglepő tehát, hogy a kormány szükségét látta a szokásos zsoldnak a kétszeresét ajánlani a kontinentális háború korai hadjárataiban (1338–40), és hogy nagy számban volt kénytelen külföldi zsoldosokat alkalmazni.²⁸ Mégis, néhány éven belül az angol arisztokrácia köreiből döntő szemléletváltás következett be, és érzékelhető növekedés ment végbe a katonáskodás arányában. Minek tudható be ez a változás? A magyarázat részben abban rejlik, hogy a nemesség az 1341. évi politikai válságot követően mindent megtett volna azért, hogy kibéküljön a királlyal.²⁹ Az arisztokráciának azonban egyúttal megfelelő irányú lökésre volt szüksége ahhoz, hogy megmozduljon és tömegesen szálljon harcba. Az, hogy az angol páncélos lovasság létszáma 1347-ben Calais ostrománál elérhette a 4000 főt – vagy talán többet is – jórészt annak volt az eredménye, hogy az uralkodó erős nyomást gyakorolt az arisztokráciára az új, földvagyonon alapuló katonai besorolási rendszer segítségével.³⁰ A kísérlet ellenállásba ütközött a parlament alsóházában és hamarosan elvetették. A világi földbirtokosokat viszont arra készítette, hogy szembenézzenek hagyományos katonai feladataikkal. Közülük számosan ennek hatására – személyesen vagy mást küldve maguk helyett – kapcsolódtak bele abba a vállalkozásba, amely a Crécynél aratott harctéri győzelemmel és Calais elfoglalásával végződött. Az arisztokrácia „remilitarizációjához” tehát szükség volt a kezdeti lökésre. Ugyanakkor a hadjáratok sikerei, amelyeket a királyi propaganda igyekezett kiaknázni, és amelyeket a lovagi *esprit de corps* bátorításával sikerült megszilárdítani – lásd az olyan inspiratív döntéseket, mint például a katonamártír Szent Györgynek a Térdszalagrend védőszentjévé történő választása –, fenntartották a lendületet. A III. Edward által 1359 őszén felállított hadsereg – többek között – több mint 3000 angol nehézlovasból állt³¹ (akik közül a zászlósúrak és lovagok száma meghaladta az 1700 főt). Ez rendkívül figyelemreméltó adat a pestis utáni Angliában, és olyan nagyságú arisztokrata haderőt jelez, amely korábban – Calais ostromát nem számítva – az 1298. évi falkirki csata óta valószínűleg nem állt fel. Habár ezeknek a harcosoknak egy része hivatásos katonaként szolgált – mint például a későbbi zsoldoskapitány, John Hawkwood –, akik az arisztokráciánál alacsonyabb társadalmi rétegekből származtak, a nagy többség gentry származású volt, azaz hozzávetőlegesen 9–10 000 családból verbuválódott.³² Valójában azonban az 1359. évi franciaországi háborúban számításba jöhető fegyverforgatók száma jóval alacsonyabbra tehető ennél, ugyanis semmiképpen nem beszélhetünk arról, hogy a kontinentális szolgálatra az angol nemesség, illetve a gentry egésze rendelkezésre állt volna. Angliát helyi katonai közösségek sokasága alkotta, és a legészakibb grófságokban, valamint a déli part megyéinek „tengeri vidékén” élő közösségeket gyakran védelmi feladatok kötötték le, és ezt a tevékenységüket 1359-ben a francia invázió komoly veszélye miatt kiterjesztették az egész királyságra. Mindent egybevéve, 1360 áprilisában, a Párizs alatti erődemonstráció idején valóban figyelemreméltónak tekinthető az arisztokrácia „katonai részvételi aránya”, és ha hangot kellett volna adniuk véleményüknek III. Edward kontinentális vállalkozásával kapcsolatban, nagy többségük minden bizonnyal a Térdszalagrend jelmondatát visszhangozta volna: „Rossz az, aki rosszra gondol”. Aligha meglepő tehát az az eset, amikor (1359-ben) a király megengedhette magának, hogy számos

önkéntest utasítson el a seregébe tömegével jelentkező külföldi zsoldosok közül, hiszen – ahogy Froissart írja – „elegendő embert hozott a saját országából a feladat végrehajtására”.³³

Az 1359–60-as haderő nagysága mérföldkövet jelentett abban a folyamatban, melynek során az angol arisztokrácia lassan megkedvelte a kontinentális hadjáratokat. A társadalom gentry rétege részéről 1359-ben olyan mérvű érdeklődés volt tapasztalható, amely csak II. Richárd 1385. évi skóciai hadjáratakor (a következő olyan hadjárat, amit a király személyesen vezetett) volt jellemző.³⁵ Az 1369 és 1380 közötti időszak hadseregeinek nagysága nemigen tért el az átlagtól: 4–6000 katona, arányosan kevesebb, de még mindig jelentős számú páncélos lovas. Ez utóbbiak számos hadseregben 2000-nél nagyobb létszámban harcoltak, ami az arisztokráciának a franciaországi háború iránti tartós elkötelezettségére utal. A nemesi származásúak „remilitarizálódása” azonban nem bizonyult tartósnak, ugyanis a hadjáratban való részvétel lehetőségei jelentősen beszűkültek a század végére; másrészt viszont néhányuk esetében nem volt mélyreható a folyamat. Az 1359-ben királyukkal Franciaországba tartó lovagok és fegyverhordozók között szép számmal akadtak olyanok, akiknek ez az esemény jelentette egy megszakításokkal tűzdelt katonai pályafutás fénypontját. Megszakításokkal tűzdelt, mivel angliai kötelezettségeik – földbirtokaik irányítása és földesúri feladataikból fakadó kormányzati és bírói funkcióik – ellátása földjükhöz kötötte őket.³⁵ Mindez nem azt jelenti, hogy az effajta „alkalmi” harcosok csak jelentéktelen szerepet játszottak az angol hadi gépezet működésében. Ha a király időről-időre nagyszabású expedíciókat akart indítani – mint például 1346-ban és 1359-ben –, és mégis el akarta kerülni a külföldi zsoldosoktól való függést, nem nélkülözhetette a nagy számú „alkalmi” katona szolgálatát. Ráadásul az elsősorban a rövid időre szerződő hadseregek alkalmazására építő stratégia optimális mértékben ki tudta használni a honi arisztokrácia katonai erejét. A gentry családok vezetői és mások számára, akiknek Angliában voltak kötelezettségeik, szóba sem jöhetett a hosszú időre szóló szolgálat. A század előrehaladtával, ahogy a franciaországi háború különösen intenzív szakaszához érkezett (1369–89), a harcba szálló vidéki lovagok száma – még azoké is, akik a rövidebb expedíciókban vettek részt – folyamatosan csökkent. A királlyal szerződő parancsnokok számára nehézségbe ütközött a szerződésükben meghatározott létszámú lovag kiállítása.³⁶ A *strenui milites* [azaz harcoló lovagok – a fordító] kisebb aránya a 14. század végének hadseregeiben bizonyos fokig a lovagság számának általános csökkenését tükrözte a társadalomban. Ahogy a lovagi cím mind terheesebb ranggá vált adminisztratív és pénzügyi szempontból, a lovagság 1300-ban 1500-ra becsülhető száma az 1430-as évek körülbelül 1000-re esett vissza. A *harcokban* résztvevő lovagok száma azonban még gyorsabb ütemben csökkent. Az 1370-es és 1380-as évek – jellemző módon – egy hadsereg nehézlóvasságának kevesebb mint 10%-át alkották lovagok, míg a franciák elleni háború korábbi időszakában a hasonló nagyságú hadseregekben a lovagság aránya akár a 20%-ot is meghaladta. A *strenui milites* számának csökkenése pedig tovább folytatódott V. Henrik uralkodása alatt.

Annak ellenére, hogy a katonailag aktív lovagok száma csökkenő tendenciát mutatott, az angol katonai közösség a 14. század közepén-végén nem szenvedett hiányt páncélos lovasokban. Egyfelől egyre nőtt a nem arisztokrata

hivatásos katonák száma (rájuk a későbbiekben még visszatérünk), akiket a haszon reménye és nem annyira a származásuk vitt a háborúba. Másfelől voltak olyan előkelő származású férfiak, akik számára csigalassúsággal telt az idő: vagy arra vártak, hogy végre örökölhessenek szüleiktől, vagy pedig – mivel nem elsőszülött fiúk voltak – meglehetősen csekély örökségre tarthattak számot. Ezek az emberek talán megbarátkoztak azzal a ténnyel, hogy számukra a katonai pálya nyújtja a legjobb esélyt a boldogulásra. Közülük sokan sohasem vitték többre a fegyverhordozói rangnál. Néhányan helyőrségi szolgálatra specializálódtak, mint például azok a hivatásos katonák (közülük sokan Cheshire-ből és Lancashire-ből származtak), akik Acquitánia elhúzódó védelmében vettek részt az évszázad utolsó évtizedeiben.³⁷ Voltak, akik a szerencse jóvoltából reguláris szolgálatra leltek a főnemesség egyik-másik harcias tagjánál – például Edward, walesi hercegnél vagy a két lancasteri grófnál, Henry of Grosmontnál és John of Gauntnál. Ezeknek a főuraknak katonai feladataikból adódóan megbízható emberekből álló kíséretre volt szükségük.³⁹ Az ellátásért hűbéri szolgálatot teljesítő vazallusok és csapatuk emberei képezték azt a magot a főurak háborús kíséretében, amely köré az ideiglenes elemeket lehetett szervezni. Ugyanakkor bármilyen fontosak voltak is a kísérek amiatt, hogy a szerződéses hadsereg gerincét alkották, minden bizonnyal sokkal nagyobb számban akadtak olyan katonák a rendszeresen szolgáló állományban, akik nem kötelezték el magukat tartósan egyetlen főúr iránt sem. Csataérről csataérré jártak, expedíció expedíciót követett számukra, és egy sor különböző parancsnok alatt szolgáltak. Nyughatatlanságuk kétségkívül hozzájárult az időszak angol hadseregei által mutatott rendezetlen külsőhöz. Sir Nicholas de Goushill, nottinghamshire-i lovag pályafutása jól példázza a feljebbvalója iránt elkötelezett, de nyughatatlan katona életét. Eseményekben gazdag pályafutása során, amely azt 1333. évi Halidon Hill-i csatával kezdődött, és harmincöt esztendeig tartott, a következő helyeken és parancsnokok alatt szolgált: Skóciában Lord William Deyncourt-tal, Írországból windsori Williammel, Franciaország számos vidékén Henryvel, Derby grófjával, a két Salisbury gróffal és Sir Robert de Herlével. Szolgálatát Lord William Latimer kíséretében, egy John of Gaunt által vezetett *chevauchee*-ben [lovass rajtaütés – a fordító] fejezte be 1369-ben. Goushill fegyverforgatással töltött, eseményekben gazdag pályafutásának intenzitása – úgy tűnik – szülei kivételesen hosszú életének volt a következménye, akik már jóval túl voltak nyolcvanadik életévükön, amikor eltávoztak az élők sorából. Így fiuknak hajlott koráig kellett várnia, hogy hozzájuthasson a családi örökséghez.³⁹ William de Thweyt problémája viszont az volt, hogy egy jelentéktelen norfolki gentry család kisebbik fiaként igen csekély örökségre számíthatott. Megoldásként egy olyan pályát választott, amely pontosan akkora időszakot ívelt át, mint Goushillé, ám az ő esetében a nagy expedíciókban való részvétel (ott volt Halidon Hillnél 1333-ban, Sluy-nél 1340-ben és Crécy-nél 1346-ban) számos helyőrségi szolgálattal – Corfet várában (Dorset), majd Írországból – párosult.⁴⁰ Goushill és Thweyt, valamint a hozzájuk hasonlóak alkották az Edward-i katonai közösség tapasztalt, megbízható gerincét. Az ilyen veteránok számára – mivel az otthon nem nyújtott távlatot, és születésüknél fogva a katonai élet felé orientálódtak – a rendszeres fizetett háborús szolgálat, annak számos vonzatával, tökéletes munkalehetőséget jelentett. Dagworthhoz, Bentleyhez, Chandos-hoz és a többi

nevezetes parancsnokhoz hasonlóan ők is haszonélvezői és termékei voltak az edwardi katonai forradalomnak.

Az angol hadigépezetnek a 14. század második és harmadik negyedében végbemenő átalakulását vizsgáló történészek nagy figyelmet szentelnek a zsoldos hadseregek és a „szerződéses rendszer” megjelenésének. Ugyanakkor ezen változások mellett – és részben velük összefüggésben – a bannockburn-i csata és III. Edward 1359–60. évi franciaországi expedíciója közötti időszak szintén mélyreható változásokat hozott az angol hadseregek szerkezetében és általános jellegében. A sereg, amelyet II. Edward Stirling várának felmentésére vezetett 1314-ben, és amelyre a skótok súlyos vereséget mértek Bannockburn-nél, valószínűleg körülbelül 2500, különböző nagyságú csapattestekben szolgáló nehézlovasból és 15 000, a grófságokban sorozóbizottságok által verbuvált gyalogosból tevődött össze.⁴¹ A sereg két része – a lovas és a gyalogos katonák – számarányát tekintve nem volt egyensúlyban: külön-külön toborozták őket és egymástól függetlenül harcoltak. Ez a had feltűnő kontrasztot mutatott azzal a hadsereggel szemben, amellyel 1359-ben III. Edward megkezdte reimsi menetelését. Ez utóbbi, mint láttuk, közel 10 000 emberből állt, akik közül a körülbelül 4000 főnyi páncélos lovas (köztük feltehetőleg 700 európai zsoldossal) és a több mint 5000 lovas íjász jelentette a legfontosabb tényezőt. A franciaországi háború normái szerint ez nagy létszámú haderőnek számított (az utánpótlás által szabott korlátok általában feleekkora nagyságú katonaságot engedtek meg), és egyúttal abból a szempontból is figyelemre méltó volt, hogy a lovas csapatok túlsúlya, valamint a páncélos lovasság és a lovas íjászok számbeli egyensúlya jellemezte. Ez az egyensúly ráadásul tükröződött a haderő zömét kitevő egyéni kísérek összetételében is, melyek igen eltérő nagyságúak lehettek. Az edwardi katonai forradalom *nem* hozta magával a 15. században néhány európai állam állandó hadseregében már megtalálható, azonos nagyságú katonai egységek megjelenését. Az angol haderőket alkotó kísérek ideiglenes jellegű alakulatok voltak, nagyságuk általában parancsnokaik rangját és társadalmi státuszát tükrözte. Amikor 1359-ben a walesi herceg partraszállt Franciaországban, kísérete – méretei alapján – egy kisebb hadseregnek felelt meg: a bérlisták arról tanúskodnak, hogy csaknem 1500 emberből állt. A másik szélsőségre Edward király 1359-es hadserege a példa, melyben lovagparancsnokok vezette kis létszámú csapatok tucatjai is megtalálhatók voltak. (Sir Richard Pembridge-et, az egyik parancsnokot például mindössze kilenc harcos kísérte.) E két szélsőség között helyezkedett el a jellegzetes lovag zászlósúr 60–70 főnyi kíséretével és a rendszerint több száz emberből álló kíséretet felvonultató gróf. Ám függetlenül a nagyságuktól, az 1359–60. év hadseregében szolgáló kíséreteket legtöbbször nagyjából egyenlő számban alkották nehézlovasok és lovas íjászok. Warwick grófia például egy 120 lovasból és ugyanennyi lovas íjászból álló kísérettel teljesített szolgálatot, míg Sir Robert de Morley zászlósurat élete végéig mindössze 30 nehézlovas és 30 lovas íjász kísérte.⁴²

Ily módon az 1360 áprilisában Párizs alatt felsorakozó sereg struktúrája az angol hadigépezet átalakulásának két döntő mozzanatára világít rá a 14. század közepén: a lovas íjász megjelenésére és a páncélos lovasokból, valamint lovas íjászokból álló „vegyes” kísérek létrejöttére. A katonai gépezet átalakulása – melynek az 1359-ben felállított hadsereg is részese volt – csak

fokozatosan ment végbe. Számos sikertelen kísérletre került sor Bannockburn után, és csak a Halidon Hill-i csatát (1333) követően figyelhetők meg tartós változások az angol hadseregek jellegében és szervezetében. Lovas íjászok számottevő arányban először egy 1334-ből fennmaradt feljegyzésben bukkannak fel. Közülük 1335 nyarán hozzávetőlegesen 3350-en harcoltak Skóciában a III. Edward vezette seregben, melynek nagysága jóval meghaladta a 13 000 főt. Ezeknek a lovas íjászoknak azonban körülbelül csak egy harmada szolgált lovasokkal vegyes kíséretekben, és a király seregének nagyobb részét 1335 nyarán még mindig a sorozóbizottságok által a grófságokban toborzott katonák tették ki.⁴³ A franciaországi háború kirobbanása további lökést adott az angol katonai szervezetben már korábban megindult változásnak, vagyis a vegyes kíséret megjelenésének és a grófságokban kiállított katonák számaránya csökkenésének. Az átalakulás kétségkívül nem egyik napról a másikra történt. A megyei és városi csapatok – legalábbis 1360-ig – továbbra is jelentős számban fordulnak elő néhány angol hadsereg bérlajstromában – amint azt például a Crécynél és Calais ostrománál III. Edward hadseregében felsorakozott gyalogosok nagy száma tanúsítja.⁴⁴ Ugyanakkor nem kétséges a változás iránya. A „szerződéses rendszer” különösen ösztönzőleg hatott az elmozdulás irányába, ám a változás folyamata ugyanilyen világosan megfigyelhető azoknak a hadseregeknek az esetében, amelyeket nem hivatalos írásbeli szerződések segítségével toboroztak. Vegyük például azt a haderőt, amely a bretagne-i hadjáratban vett részt 1342–43-ban.⁴⁵ Ennek a seregnek a derékhadában, amely 1342 őszén érkezett a királlyal a hercegségbe, a bérlajstromokból ítélve 1700 gyalogos katona szolgált, akiket sorozóbizottságok toboroztak. Ezek a katonák azonban csak rövid ideig teljesítettek szolgálatot, és akadtak olyan gyalogos kontingensek, amelyek sohasem érkeztek meg Bretagne-ba. A király seregének tényleges erejét ily módon 1 800 lovaskatona és 1800 lovas íjász alkotta, akik a kíséretnek döntő többségében egyenlő számban voltak jelen. Ennek fényében tehát az 1342–43-as év serege az 1359-es év nagy hadserege kisebb változatának tekinthető. Összarányait tekintve cseppet sem különbözött azoktól a – szinte kizárólag háborús szerződéseken alapuló – hadseregektől, amelyek a harci cselekmények 1369. évi kiújulása után Franciaországban harcoltak. Az angol expedíciós erőkből 1369-től 1380-ig a vegyes kíséretnek játszottak meghatározó szerepet. Ezek igen gyakran nagyjából azonos számú lovasból és lovas íjászból álltak. Egy, a *Pur le viage de Portugale* címet viselő tervdokumentum, amely Edmund, Cambridge grófja 1381-es expedíciós seregének tervezett kontingenseiről tájékoztat, tíz kíséretet sorol fel, melyek nagysága 40 és 1000 ember között mozgott, és mindegyikben pontosan azonos számban szolgáltak nehézlovakok és íjászok.⁴⁶ Jóllehet, ez az egy az egyhez való arány a kiegészítő hadnemek tökéletes egyensúlyát jelentette, ám annak ellenére, hogy ez volt az igazán optimális megoldás, meglehetősen rövid virágkort élt meg. A 14. század utolsó éveiben, ahogy a harcoló lovagok száma csökkent, egyre nagyobb arányban találunk íjászokat a királyi seregekben. 6 pennysapidíjuk miatt a lovas íjászok nem kerültek sokba, ráadásul taktikai jelentőségüknél fogva igen kifizetődő volt az alkalmazásuk. A nehézlovakosság rovására megnövekedett számuk egyúttal kétségkívül a yeoman birtokosok növekvő jólétét jelezte a pestisjárványt követő évtizedekben. II. Richard 1385-ben kiállított hadseregének számos kíséretében az íjászok száma 2:1 vagy 3:1 arányban

múlta felül a páncélos lovasokét, és az 1415. évi agincourt-i hadjárat idejére 3:1 arányban ítélték meg az íjászoknak a lovasokhoz való optimális arányát.

A lovas íjásznak a páncélos lovas harcostársaként való megjelenése a egyes kíséretekben jelentős elmozdulást idézett elő a katonai közösség társadalmi összetételében. I. Edward hadseregeinek gyenge minőségű gyalogságához képest a 14. század közepének lovas íjászhadja drágább felszereléssel rendelkezett, mivel tehetősebb társadalmi csoportból kerültek ki: a yeoman kisbirtokosokból származtak. Olyan férfiak voltak, akik a helyi közösségekben bizonyos fokú társadalmi megbecsülésnek örvendtek. Tehát a gyalogság szerepének csökkenésével és a lovas íjász felemelkedésével a király hadseregében való szolgálat a társadalom egy kisebb részének a kiváltságává kezdett válni, a katonai közösség társadalmi bázisa beszűkült. Ezen felül csökkent a katonai közösség lovagi és nem lovagi tagjai közötti távolság, mivel ugyanúgy, ahogy a lovag és a fegyverhordozó közötti heraldikai különbségek kezdtek eltűnni, az íjászok és a lovasok közötti társadalmi és gazdasági különbségek is veszítettek hangsúlyukból a 14. század folyamán. Ezt a folyamatot Anglia bizonyos vidékein jobban lehetett érzékelni, mint másutt. Cheshire-ben például – amint azt Philip Morgan kimutatta – sok olyan íjász élt, „akiknek státusza a megye társadalmán belül az Anglia más részein verbuvált páncélos lovasokéval egyezett meg”.⁴⁷ Ugyanakkor a család lovasokat és íjászokat egyaránt adhatott a királyi hadseregbe, és előfordult, hogy egy férfi a sors szeszélye folytán pályafutása során mindkét fegyvernemben szolgált. Adott volt a társadalmi mobilitás lehetősége: a korabeli írók gyakran tettek említést a meggazdagodás és a társadalmi előrehaladás lehetőségeiről. Példát szolgáltat erre Sir Robert Knoll esete, aki csaknem 40 évig tartó aktív pályafutása során íjászból tehető lovaggá küzdötte fel magát. A martalócból a közérdekett szolgáló jótevő és a király bizalmas főhadnagya lett.⁴⁸ Még ha a kortársak közül kevesen vehették is fel a versenyt Knoll-lal a szerencse tekintetében, a 14. század végén minden bizonnyal sokan voltak a felduzzadt létszámú angol nehézlovasság között olyan, királyi seregekben és helyőrségekben martalócként, zsoldosként vagy keresztesként szolgáló katonák, akik nem lovagi származásúak voltak. Érthető, hogy Sir Thomas Gray, egy régi északi család tagja, akinek gondolkodását teljesen áthatotta a hagyományos értékek tisztelete, mindezt helytelenítette. Egy helyütt, az általa írt *Scalacronica*-ban az 1350-es években Franciaországot tömegével ellepő, Anglia minden részéből érkező fiatalemberekre hívja fel a figyelmet: „ezek eleddig jelentéktelen fiatal fickók voltak, ám mostanra szörnyű mód meggazdagodtak, és nagy jártasságra tettek szert [az effajta] háborúban ... [;] közülük sokan íjászként kezdték, majd lovaggá – egyesek kapitánnyá – avanszáltak”.⁴⁹

A lovas katonaság előtérbe kerülése és a nagyjából azonos számú nehézlovasokból és íjászokból álló egyéni kíséretekben alapuló katonai állítás nagymértékben megnövelte az angol hadigépezet hatékonyságát III. Edward uralma alatt. A lovas expedíciós erők gyorsak és mozgékonyak voltak. A franciaországi háborúban oly gyakran alkalmazott *chevauchée*-t, a pusztító lovas-támadást, az elhúzódozó skóciai háborúk tapasztalata ihlette, ahol mindkét oldal felismerte a mozgékony hadi erők fontosságát. Amikor 1336-ban, a franciaországi háború előestéjén III. Edward egy kisebb támadás élén betört a Skót-földre, személyesen szerezhetett tapasztalatot a tisztán lovasokból – lovas páncé-

losokból és íjászokból – álló erő hatékonyságáról. Franciaországban az angol *chevauchée*-kat gyakran nagyobb létszámú csapatok hajtották végre, vakmerő módon tépázva meg a Valois királyok tekintélyét, és időnként – lásd a walesi herceg 1355–56. évi támadásait – látványos sikerrel végződtek.⁵⁰ Az azonos számú páncélos lovasból és íjászból álló angol sereg – ha bevetésre került – hatékony és rugalmas választ tudott adni a taktikai kihívásokra. A franciaországi háború első szakaszában egy sor véres ütközetben: Morlaix (1342), Crécy (1346), Mauron (1332), Poitiers (1356) – hogy csupán néhányat említsünk a nevezetesebbek közül – a gyalogosan harcoló páncélos lovasok és íjászok egyesített védekező hadrendje verte vissza a számbeli fölényben lévő ellenfeleket.⁵¹ Az íjászok tömeges tűzereje távolról tizedelte az ellenséges haderőt, lefékezve annak lendületét, és így kedvező pozíciót biztosított a fegyelmezett alakulatokban vállalva küzdő angol páncélosoknak a küzdelmes kézitusákban, melyek állandó elemét képezték ezeknek a csatáknak. A százéves háború e jellegzetesen angol taktikájának az eredete – csakúgy mint a *chevauchée* esetében – a 14. századi skót–angol háborúig vezethető vissza. Bár I. Edward uralkodása idején nagy számban toboroztak gyalogos íjászokat, felszereltségük és kiképzésük gyenge volt, és bevetésük sem volt összehangolva. Az igazi fordulópontot a taktikában nem a falkirk (1298), hanem a bannockburni csata jelentette, ahol a hagyományos módon lóháton harcoló angol lovagság színe-javát szétverte a nagyrészt pikásokból álló skót sereg. Úgy tűnik, hogy ez a megalázó vereség idézte elő a döntő elmozdulást az angol taktikában. A lóról szállt nehézlovasoknak és íjászoknak a skót pikás gyalogosok taktikai formációira, a *schiltrom*-okra emlékeztető védelmi alakzatokban való együttes alkalmazása volt az alapja Sir Andrew Harcla sikerének Boroughbridge-nél 1322-ben. A későbbiekben pedig Dupplin Moor-nál (1332) és Halidon Hill-nél (1333) az ő segítségükkel mértek az angolok megsemmisítő vereséget a skótokra. Magától értetődő, hogy az angolok ezt a taktikát követték Franciaországban is, ahol számbeli hátrányuk miatt általában arra kényszerültek, hogy védekező hadállást vegyenek fel. Természetesen időnként találunk példát arra is, hogy a szigetországiak esetenként lovasrohamot is indítottak – mint Auberoche-nál 1345-ben –, ám még akkor is, amikor a taktikai helyzet úgy kívánta, hogy támadjanak, a támadást minden bizonnyal gyalogos páncélosok és íjászok hajtották végre, mint például La Roche Derrien-nél, 1347-ben. Hogy érzékeltetni tudjuk a taktikában végbement forradalom teljességét, azt, hogy az angol arisztokrácia milyen nagy számban hagyta fel a lóháton való harccal, nem annyira a korszak viszonylag kis számú nagyobb csatáira kell koncentrálnunk, hanem inkább a számtalan kisebb összecsapásra, melyek tömegével fordulnak elő az elbeszélő források lapjain. Olyan jelentéktelen csetepatékról van itt szó, amelyek során az angolok nagy következeteséget mutattak taktikai módszereiket illetően. A skót határvidéken, valamint Franciaországban az angolok magától értetődő természetességgel szálltak le lovaikról a harchoz, és az 1360-as évek elejétől a Fehér Csapatban zsoldosokként szolgáló angolok az itáliai hadviselésben is meghonosították jellegzetes taktikai módszereiket.⁽⁵²⁾

A taktikai forradalom többféle módon befolyásolta az angol hadseregek arculatát. A gyakorlatban számos következménnyel járt az, hogy az arisztokrácia a lovas harcmódot gyalogságira cserélte fel. Mindenekelőtt a

nehézlovasság felszerelését kellett megváltoztatni annak érdekében, hogy a lehető leggyorsabban lehessen leszállni a nyeregből. A páncélzatot a gyalogsági harcmodorhoz idomították, és a lebernyegszerű köpenyt egy annak rövidebb változata váltotta fel. A lándzsát – egy igazi lovassági fegyvert – a lóról szállt nehézlovak pikaként használták tüskeszerű „sündisznóállásaikban”.⁵³ Még érdekesebb fejlemény, hogy a csataló másodrendű harctéri szerepkörbe való süllyedése (üldözés vagy menekülés) jelentékenyen befolyásolta a hadjáratba vitt lovak minőségét. A felbecsült angol csatalovak átlagos értéke az 1338–39-es francia háború első nagyobb hadjáratára jellemző 16 font sterlingról az 1359–60-as expedíció idejére körülbelül 9 font sterlingre esett vissza.⁵⁴ A taktikai forradalomnak az angol arisztokrácia kollektív mentalitására gyakorolt hatását nem lehet ilyen pontosan felmérni; az arisztokrata identitástudatot ért csapás azonban világosan érzékelhető. A csataló korábban a lovagi csata *sine qua non*-ja volt. A ló volt az, ami a szemlén mindennél inkább megkülönböztette a lovas katonát a nála társadalmi és katonai szempontból alacsonyabb rangú harcosoktól. A krónikáiró Geoffrey De Baker⁵⁵ sok III. Edward seregében harcoló lovag és *esquire* érzését fejezte ki, amikor a Halidon Hillnél harcoló angolokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy azok „apáik ősi szokásait meghazudtolva, gyalogosan harcoltak”. Valójában azonban úgy tűnik, hogy az angol arisztokrata harcos meglehetősen hamar megbékélt a taktikai forradalom változásaival. Erre utal, hogy angol katonai körökben hamarosan világos különbséget kezdtek tenni a lovagtársakkal közösen, lóháton végrehajtott lovagi akciók – melyekre a lovagi torna, a hadjárat során gyakran előforduló egyéni párviadatok, valamint kisebb összecsapások adtak lehetőséget⁵⁶ – és a harctéri küzdelem gyakorlati jellegű tevékenysége között, mely utóbbit a leghatékonyabban gyalogosan, fegyelmezett taktikai alakzatokban, íjászokkal közösen lehetett megvívni. Ugyanakkor az íjászok felemelkedése, taktikai fontosságuk – amit fokozott a 14. század végén számbeli túlsúlyuk – kétségkívül nagymértékben megváltoztatta az arisztokrata harcos katonai státuszát. Amint a pénzbeli illetmény és egy nagyobb háború a kontinensen alkalmat teremtett az arisztokratának arra, hogy megvalósítsa a katonáskodó réteg eszményét a gyakorlatban, többé már nem számított a katonai közösség kizárólagos kulcsszereplőjének. Ha nem is egészen helytálló pusztán kiegészítő harctéri játékosnak tekinteni – ahogy néha ábrázolni szokták –, az arisztokrata harcos egy olyan taktikai rendszerben lett az íjász partnere, amelynek működése mindkettőjüktől függött. Ráadásul egyre valószínűbb volt, hogy parvenü nehézlovakokkal fog együtt harcolni, akiknek az ereiben bizonyosan nem nemesi vér csörgedezik. A háború többé már nem az a tevékenység volt, amely megkülönböztette a kismest a nála alacsonyabb társadalmi rangúaktól. A gentry háborúskodás iránti érdeklődésének a lanyhulása, ami teljesen nyilvánvalóvá válik a százéves háború 15. századi szakaszában, legalább olyan mértékben függ össze a katonai státuszukkal a megváltozásával, mint a megyei közigazgatás és a helyi bíróságok megnövekedett feladataiból fakadó igényekkel.

Az angol katonai intézmények 14. századi fejlődésének a főbb mozzanatait tehát a következőkben összegezhetők: a teljes egészében zsoldosokból álló hadseregek és a „szerződéses rendszer” megjelenése; a hadsereg átstrukturálódása, amely az arisztokrata parancsnokok újjáélesztett osztálya által toborzott, kizárólag *lovas* páncélosokból és íjászokból álló kísérek elterjedése-

vel ment végbe; a katonai közösséget emberanyaggal tápláló társadalmi bázis beszűkülése. Mindezek a mozzanatok – társulva a belőlük fakadó stratégiai és taktikai változásokkal – nem kis mértékben járultak hozzá az angol fegyverek teljesítményében bekövetkező ugrásszerű javuláshoz, valamint ahhoz, hogy hírnevük jelentősen megnőtt a kontinensen a 14. század közepén. A hadigépezet e hatalmas mérvű fejlődésének alapja az Anglia gazdasági erőforrásait kiaknázó, az egész országra kiterjedő adózás volt, amely lehetővé tette a királyság emberanyagának hatékonyabb mozgósítását. A világiak és egyháziak direkt adóztatásából és az importált gyapjúra kirótt vámilletékekből származó jövedelmek képezték a Franciaországban harcoló szerződéses hadsereg életerejét.

Mindezeket a változásokat akár „katonai forradalomnak” is nevezhetjük, azonban nem szabad szem elől téveszteni a bekövetkező átalakulás korlátait. Angliában nem léteztek olyan, központilag tervezett, alaposan kidolgozott intézményi reformok, mint a francia Valois királyok és a burgundi hercegek *ordonnance*-ai. A 14. századi Anglia „csendes forradalmat” élt át, amelynek részét képezte az intézményi evolúció. Olyan fokozatos fejlődésről van itt szó, amelyben ugyanakkor megtalálhatjuk a gyors változás időnkénti kitöréseit, és amely gyakran legalább olyan mértékben volt a körülmények játékának a következménye, mint tudatos uralkodói tervezés eredménye. A kialakuló katonai intézmények nem voltak mentesek a hibáktól és korlátoktól. A szerződéses seregek ugyan nagyszerűen megfeleltek a szabadon mozgó *chevauchée*-k stratégiájának, a franciaországi háború azonban nem pusztán *chevauchée*-kből állt. „A várostrom” – amint Anthony Goodman megjegyzi „nem volt erőssége az angoloknak; számukra inkább a *chevauchée*-k feleltek meg, melyek során nem kellett a körülményes ostromfelszereléssel bajlódniuk.”⁵⁷ A százéves háború 14. századi szakaszát sikertelen várostromok sora kísérte: Tournai (1340), Vannes (1342–43), Rennes (1356–57), Reims (1359), St. Malo (1378). Calais sikeres körülzárása (1345–47) inkább a kitartás győzelme volt, mintsem az ügyességé vagy a magasfokú katonai technikáé. Jóllehet, a löfegyverek először a vizsgált időszakban jelentek meg – kezdetleges ágyúkat már Crécy-nél is alkalmaztak –, V. Henrik uralkodásáig nem játszottak számottevő szerepet az angol katonai vállalkozásokban. A rövid ideig szolgáló szerződéses seregekre épülő katonai gépezet sem volt különösképpen alkalmas azokra a stratégiai feladatokra, amelyek hosszabb időre szóló elfoglaltságot igényeltek – vagyis inkább helyőrségeket, mint gyorshadtesteket. Az ilyen jellegű feladatok teljesen kimerítették volna a 14. századi Anglia pénzügyi és emberi erőforrásait. Ez az oka például annak, hogy Aquitániában az angolok nagymértékben támaszkodtak a gascogne-i nemességre.⁵⁸ Bretagne-ban és Franciaország más vidékein az angol „jelenlét” gyakrabban alapult egyéni vállalkozásokon – a környék javaiból élő helyőrségeken –, mint a király zsoldján, ami természetesen együtt járt mindazokkal a fegyelem fenntartásával kapcsolatos problémákkal, amelyek elkerülhetetlen velejárói voltak az effajta elégtelen megoldásnak.⁵⁹ A Lancaster-ház észak-franciaországi hódításai idővel szükségessé tették a „szerződéses rendszer” átalakítását annak érdekében, hogy teljesíteni lehessen a folyamatos szárazföldi terjeszkedés és a hosszabb ideig tartó megszállás stratégiája által támasztott követelményeket.⁶⁰ A katonai kiadások egy részét már a kései 14. században tartósan ugyanarra a célra fordították: Aquitánia, Írország, a skót határvidék és Calais megszállása béke és háború

idején egyaránt elfogadott anyagi kötelezettséggé vált az angol korona számára.⁶¹ Amint azt John Gillingham megjegyzi, a calais-i helyőrség megszervezésével „jutottak az angol királyok a legközelebb ahhoz, hogy állandó hadseregük legyen”.⁶²

Fordította: Vajda Zoltán

Rövidítések

BHR Bulletin of the Institute of Historical Research

EHR English Historical Review

PRO Public Record Office

TRHS Transactions of the Royal Historical Society

Jegyzetek

1. A jegyzetekben idézett dokumentumok a *Public Record Office*-ban (PRO), London, találhatóak. Hálával tartozom munkatársamnak, Dr. J.J.N. Palmernek a dolgozat egy korábbi változatához fűzött megjegyzéseiért.
2. The Anonimale Chronicle, 1333 to 1381. Ed. Galbraith, V.H. Manchester, 1927. 46.
3. Scalacronica. Ed. and trans. Maxwell, Sir H. Glasgow, 1907. 156–57. (a továbbiakban: Scalacronica) A jegyzetekben idézett dokumentumok a Public Record Office-ban (PRO), London, találhatóak
4. The Scrope-Grosvenor Controversy. Ed. Nicolas, N.H. 2 vols., London, 1932. Vol. 1. 240–41.
5. PRO, E101/393/11 fős 79–116v. A haderő összlétszáma nem foglalja magában a nem harcolókat, valamint a kontinentális nehézlóvasok kontingenseit, a walesi gyalogosokat és másokat, akik a hadjárat első napjaiban kiléptek a király szolgálatából.
6. Prince, A.: The Strength of English Armies in the Reign of Edward III. EHR, 1931. no. 46. 353–71; Ayton, A.: The English Army and the Normandy Campaign of 1346. In: England and Normandy in the Middle Ages. Ed. Curry, A. and Bates, D. London, 1994.; Sherborne, J.W.: Indentured Retinues and English Expeditions to France, 1369–1380. EHR, 1964. no. 79. 718–46; Sherborne, J.W.: John of Gaunt, Edward III's Retinue and the French Campaign of 1369. In: Kings and Nobles in the Later Middle Ages. Ed. Griffiths, R.A. and Sherborne, J.W. Gloucester, 1986. 41–61.
7. Chronique de Jean Le Bel. Ed. Viard, J. and Déprez, E. t. II. Paris, 1905. t. I. 156.
8. Például Prestwich, M.: The Three Edwards: War and State in England, 1272–1377. London, 1980. 62.
9. Lásd Albert Prince úttörő jelentőségű tanulmányait: The Indenture System under Edward III. In: Historical Essays in Honour of James Tait. Ed. Edwards, J.G. et. al. Manchester, 1933. 283–97.; The Payment of Army Wages in Edward III's Reign. *Speculum*, 1944. no. 19. 137–60.

10. Az angol hadseregekről I. és II. Edward uralkodása alatt lásd: Prestwich, M.: War, Politics and Finance under Edward I. London, 1972. 2. 3. és 4. fejezet. (a továbbiakban: Prestwich 1972); és Prestwich, M.: Cavalry Service in Early Fourteenth-Century England. In: War and Government in the Middle Ages. Ed. Gillingham, J. & Holt, J.C. Woodbridge, 1984. 147–58.
11. Az 1322. évet illetően lásd: Fryde, N.: The Tyranny and Fall of Edward II, 1321–1326. Cambridge, 1979. 9. fejezet; az 1327. évről lásd: Lewis, N.B.: The Summons of the English Feudal Levy, 5 April 1327. In: Essays in Medieval History Presented to Bertie Wilkinson. Ed. Sandquist, T.A. és Powicke, M.R. Toronto, 1969. 236–49.
12. III. Edwardnak a 1330-as évekbeli skóciai hadjáratokban részt vett seregeiről lásd: Nicholson, R. Edward III and the Scots. Oxford, 1965.; és Lewis, N.B.: The Recruitment and Organisation of a Contract Army, May to November 1337. BIHR, 1964. no. 37. 1–19. (a továbbiakban: Lewis)
13. Például, míg körülbelül 1 900 páncélos lovas indult útnak bretagne-i szolgálatra 1342–43-ban (bérlisták: PRO, E36/204 fos. 105v–110v), a kancellária dokumentumai között 722 darab olyan menlevél található, amelyeket a királyi seregben szolgálni szándékozó harcosok számára állítottak ki (PRO, C76/17; C76/18, C61/54).
14. Bean, J. M. W.: The Decline of English Feudalism, 1215–1540. Manchester, 1968. 3. fejezet.
15. Prestwich 1972. 104–5; Hurnard, N.D.: The King's Pardon for Homicide Before A.D. 1307. Oxford, 1969. 247–50, 311–26.; Hewitt, H.J.: The Organisation of War under Edward III. Manchester, 1966. 29–31.
16. PRO, C71/13 mm. 4, 17; Stones, E.L.G.: The Folvilles of Ashby-Folville, Leicestershire, and Their Associates in Crime, 1326–47. TRHS, 5th series, 1957. no. 7. 120–21, 128–29.
17. A csatlavok felbecsléséről és a restauratio equorum-ról lásd: Ayton, A.: Knights and War-horses: Military Service and the English Aristocracy under Edward III. Woodbridge, megjelenés előtt. 3. és 4. fejezet. (a továbbiakban: Ayton)
18. Hay, D.: The Division of the Spoils of War in Fourteenth-Century England. TRH, 5th series, 1954. no. 4. 91–109.
19. Például PRO, E101/68/4 nos. 92–94 (háborús szerződések); E101/32/26 mm. 3–4 (zsoldlisták). A szolgálati feltételek reformjának részletesebb tárgyalására lásd: Ayton, 4. fejezet.
20. Egy 1341-ben tervezett – végül elmaradt – expedíció előkészítésekor a szerződések alkalmazását az tette szükségessé, hogy a király a gyapjúmonopóliumból származó jövedelemre támaszkodott a katonaiállás finanszírozásakor: Prestwich, M.: English Armies in the Early Stages of the Hundred Years War: A Scheme of 1341. BIHR, 1983. no. 56. 102–113.
21. Az államháztartás tagozódásáról lásd: Prestwich 1972. 2. fejezet; és Givern-Wilson, C.: The Royal Household and the King's Affinity; Service, Politics and Finance, 1360–1413. New Haven and London, 1986. 63–64.
22. Lewis. 1–19.
23. Fowler, K.: The King's Lieutenant: Henry of Grosmont, First Duke of Lancaster, 1310–1361. London, 1969. 230–32; PRO, E101/68/4 no. 72.
24. Allmand, C. T.: Henry V. London, 1992. 205–220.
25. Példákat illetően lásd: Mcfarlane, K.B.: The Nobility of Later Medieval England. Oxford, 1973. 30–31.

26. Erre a gyakorlatra példákat illetően és a „szerződéses rendszer” működésével kapcsolatos további adalékokért lásd: Goodman, A.: *The Military Subcontracts of Sir Hugh Hastings, 1380*. EHR, 1980. no. 95. 114–20; és Walker, S.: *Profit and Loss in the Hundred Years War: The Subcontracts of Sir John Strother, 1374*. BIHR, 1985. no. 58. 100–106.
27. Jones, M.: *Edward III's Captains in Brittany*. In: *England in the Fourteenth Century*. Ed. Ormrod, W.M. Woodbridge, 1986.
28. Az első hadjárat zsoldjegyzékei megtalálhatók nyomtatásban: *The Wardrobe Book of William de Norwell, 12 July 1338 to 27 May 1340*. Ed. Lyon, M., Lyon, B., Lucas, H.S. and de Sturler, J. Brussels, 1983. 325–62.
29. Ormrod, W. M.: *The Reign of Edward III*. New Haven and London, 1990. 100–103.
30. Az új katonai értéklésről és az angol hadsereg nagyságáról a crécy-calais-i hadjárat idején lásd: Ayton, A.: *The English Army and the Normandy Campaign of 1346*. In: *England and Normandy in the Middle Ages*. Ed. Curry, A. and Bates, D. London, 1994.
31. Arundel grófjának kísérete, amelyben 2 zászlósúr, 25 lovag és 108 esquire vett részt, nem hajózott ki (PRO, E101/393/11 fo. 80): ezekkel a harcosokkal együtt a sereg összlétszáma közel 3 500 páncélos lovasra rúgott.
32. Az angliai dzsentri családok számáról lásd: Given-Wilson, C.: *The English Nobility in the Late Middle Ages*. London, 1987. 69–72.
33. *Chroniques de Jean Froissart*. Ed. Luce, S. et al. 15 vols., Société de l'Histoire de France. Paris, 1869–1975. Vol. 5. 197.
34. A páncélos lovasok száma ebben a seregben feltehetően a 4 500 főt is elérte: Lewis, N. B.: *The Last Medieval Summons of the English Feudal Levy, 13 June 1385*. EHR, 1958. no. 73. 5–6. Szintén lásd: Brown, A.L.: *The English Campaign in Scotland, 1400*. In: *British Government and Administration: Studies Presented to S. B. Chrimes*. Ed. Harder, H. & Loyn, H.R. Cardiff, 1974. 40–54.
35. Egy jellegzetes megyei gentry közösség katonai szolgálatára lásd: Saul, N.: *Knights and Esquires: The Gloucestershire Gentry in the Fourteenth Century*. Oxford, 1981. 48–49.
36. Sherborne, J. W.: *Indentured Retinues and English Expeditions to France, 1369–1380*. EHR, 1964. no. 79. 744–45.
37. Cheshire és Lancashire katonai közösségéről lásd: Bennett, M.J.: *Community, Class and Careerism: Cheshire and Lancashire Society in the Age of Sir Gawain and the Green Knight*. Cambridge, 1983, 9. fejezet. (a továbbiakban: Bennett); és Morgan, P.: *War and Society in Medieval Cheshire, 1277–1403*. Manchester, 1987. (a továbbiakban: Morgan)
38. John of Gaunt katonai kíséretéről lásd: Walker, S. *The Lancastrian Affinity, 1361–1399*. Oxford, 1990. (Különösen a 3. fejezetet.)
39. Goushill pályafutásának részletesen dokumentált tárgyalására lásd: Ayton, 6. fejezet. Goushill katonai pályafutását szintén tárgyalja Ayton, A.: *War and the English Gentry under Edward III*. *History Today*, 1992. no. 42. 34–40.
40. Ayton, A.: *William de Thweyt, Esquire: Deputy Constable of Corfe Castle in the 1340s*. *Notes and Queries for Somerset and Dorset*, 1989. no. 32. 731–38.
41. Morris, J. E.: *Bannockburn*. Cambridge, 1914. 41.
42. Bérilajstrom: PRO, E101/393/11 fos. 79–116v.
43. Nicholson, R.: *Edward III and the Scots*. Oxford, 1965. 199–200; IV. V. és VI. számú függelékek.

44. Powicke, M.: *Military Obligation in Medieval England*. Oxford, 1962. 185.
45. A zsoldjegyzékről lásd: PRO, E36/204 fos. 105v–10v.
46. PRO, C47/2/49 m. 2.
47. Morgan. 109.
48. Bennett. 165–66.; Bridge, J. C.: Two Cheshire Soldiers of Fortune of the Fourteenth Century: Sir Hugh Calveley and Sir Robert Knolles. *Journal of the Chester Archaeological Society*, 1908. no. 14. 112–231.
49. Scalacronica. 131, 134.
50. Hewitt, H. J.: *The Black Prince's Expedition of 1355–1357*. Manchester, 1958.
51. A 14. századi angol harcászat modern tárgyalására lásd: Bradbury, J.: *The Medieval Archer*. Woodbridge, 1985. 5. és 6. fejezet. Még ma is használható Tout, T.F.: *The Tactics of the Battles of Boroughbridge and Morlaix*. *EHR*, 1904. no. 19. 711–15; és Tout, T. F.: *Some Neglected Fights between Crécy and Poitiers*. *EHR*, 1905. no. 20. 726–30.
52. Mallett, M.: *Mercenaries and Their Masters*. London, 1974. 37–38.
53. Lásd: Sir Thomas Gray leírását a lunalonge-i csatáról (1349): *Scalacronica* 136–37.
54. Lásd: Ayton, 6. fejezet.
55. *Chronicon Galfridi le Baker de Swynebroke*. Ed. Thompson, E.M. Oxford, 1889.
56. Barker, J.: *The Tournament in England, 1100–1400*. Woodbridge, 1986.
57. Goodman, A.: *John of Gaunt*. Harlow, 1992. 235.
58. Például: Vale, M.: *The Angevin Legacy and the Hundred Years War, 1250–1340*. Oxford, 1990. 262.
59. Fowler, K.: *The King's Lieutenant*. London, 1969. 13. fejezet.
60. Allmand, C. T.: *Lancastrian Normandy, 1415–1450: The History of a Medieval Occupation*. Oxford, 1983. 7. fejezet.
61. Lásd: Sherborne, J. W.: *The Cost of English Warfare with France in the Later Fourteenth Century*. *BIHR*, 1977. no. 50. 135–50.
62. Gillingham, J.: *Crisis or Continuity? The Structure of Royal Authority in England, 1369–1422*. In: *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich*, ed. R. Schneider. Sigmaringen, 1987. 67 és 74.

ANDREW AYTON

Militärische Revolution im England des 14. Jahrhunderts

Im zweiten und dritten Viertel des 14. Jahrhunderts bedeutet die Tatsache, daß England Westeuropas führende militärische Macht wurde, eines der wichtigsten Kapitel in der Geschichte des Königreiches. Der Historiker, der nach Erklärung dafür sucht, welchen Umständen ihr mächtig gewordene Ruf in der untersuchten Periode – zwischen der Niederlage bei Bannockburn gegen die Schotten (1314) und den Siegen bei Crecy (1346) und Poitiers (1356) – zuzuschreiben sei, muß die Änderungen in der Heeresorganisation, in der Zusammensetzung der Heere und in der Kriegsführung beachten. Diese Änderungen, die durch die regelmäßig eingeführten direkten und indirekten Steuern ermöglicht wurden, werden von einigen Geschichtswissenschaftlern als eine "militärische Revolution" eingeschätzt.

In der Vergangenheit widmete die Forschung ihre Aufmerksamkeit der Aufstellung von Söldnerheeren und den Kriegsverträgen unter der Herrschaft der Könige Edward I., II., III. Als Initialzündung für eine breitgefaßte Entwicklung werden die finanzielle Dotierung und das Vertragssystem betrachtet. Letzteres galt für eine kurze Zeit und regelte im Rahmen schriftlicher Verträge zwischen dem König und seinen Heeresführern die Rekrutierung und war somit die wirksamste Methode des Einsatzes von Söldnerheeren. Durch die Änderungen wurden günstige Konditionen für die effektivere Nutzung des militärischen Potentials der Aristokratie; gleichzeitig wurden die Qualität und Effektivität der bewaffneten Macht des Königs verbessert, der dadurch in größerem Maße hatte Kriege führen können. Das Vertragssystem als die wichtigste Methode der Soldatenstellung hatte sich jedoch nicht als das Ergebnis bewußter Politik des Königs Ende des 14. Jahrhunderts herausgebildet; es war vielmehr die Folge der durch den Krieg entstandenen strategischen Erfordernisse und der Tatsache, daß Edward (und sein Hof) sich von der Kriegsführung zurückzog.

Von ähnlicher Bedeutung wie das Vertragssystem war in Englands militärischer Revolution das aus berittenen Bogenschützen, geharnischten Reitern und Bogenschützen bestehende "gemischte Gefolge". Die aus dem Gefolge der Aristokraten und aus zahlreichen Reitern bestehenden schlecht koordinierten Heeren, die nicht auf einmal rekrutiert worden waren, wurden in den mittleren Jahrzehnten des 14. Jahrhunderts von den aus ausschließlich Reitern – Panzerreitern und Bogenschützen – bestehenden Armeen verdrängt. Diese wurden von der erneuerten Klasse der aus adligen und Gentrykreisen stammenden Heeresführern rekrutiert. Diese Änderungen hatten zahlreiche Folgen. Mit dem berittenen Bogenschützen – der eine bessere Ausrüstung hatte und aus einer wohlhabenden gesellschaftlichen Schicht stammte als die Mehrheit des Fußvolkes unter Edward I. – kam es zu einer wichtigen Umgestaltung in der Zusammensetzung der militärischen Gemeinschaft. Der Dienst in der königlichen Armee war das Privileg einer dünnen Schicht der gesellschaftlichen Hierarchie, nämlich der Aristokratie und der Grundbesitzer yeoman. Die schnellen, zerstörerischen Angriffe (chevauchée), die für den Krieg gegen Frankreich kennzeichnend waren, wurden von vollständig aus Reitern bestehenden militärischen Kräften ausgeführt. Die zahlreichen Bogenschützen spielten in der vernichtend erfolgreichen englischen Kriegstaktik der Epoche eine entscheidende Rolle. Den Schußwaffen kam in der englischen Kriegsmaschinerie noch keine Bedeutung zu. Die Technologie der englischen militärischen Revolution im 14. Jahrhundert basierte eher auf dem langen Bogen als auf der Kanone.

ANDREW AYTON

The military revolution in fourteenth-century England

The rise of England as a front-rank military power in western Europe forms one of the primary themes of that kingdom's history during the second and third quarters of the fourteenth century. An explanation of the transformed performance and consequently enhanced reputation achieved by English arms during this period – from the humiliating defeat at the hands of the Scots at Bannockburn (1314) to the triumphs at Crécy (1346) and Poitiers (1356) – should focus upon changes in military organisation, in the composition of armies and in the conduct of war. Taken together, these developments, fuelled by frequent levies of direct and indirect taxation, have been seen by some historians as amounting to a 'military revolution'.

Much attention has been devoted in the past to the emergence of paid armies and indentures of war during the reigns of Edward I, Edward II and Edward III. The provision of pay on a large scale has been seen as a catalyst for wider developments, with the 'indenture system', the raising of armies by means of short-term, written contracts between the king and his captains, as the most effective way in which paid armies could be put in the field. These developments created an environment which allowed the latent military potential of the aristocracy to be harnessed more effectively; and they certainly led to improvements in the quality and effectiveness of the military resources at the disposal of the king, thereby enabling him to wage war on a more ambitious scale. But the establishment of the indenture system as the primary method of raising armies by the end of the fourteenth century was not a conscious act of royal policy, being more a consequence of the strategic demands of the war and the withdrawal of the aging Edward III (and his household staff) from direct involvement in the struggle.

As important as the indenture system in England's military revolution was the emergence of the mounted archer and the 'mixed retinue' of men-at-arms and archers. Armies consisting of aristocratic retinues and large numbers of infantry, separately recruited and poorly coordinated, were superseded during the middle decades of the fourteenth century by armies based upon wholly mounted retinues of men-at-arms and archers, recruited by a re-invigorated class of noble and gentry captains. These developments had several important consequences. The rise of the mounted archer, better equipped and therefore drawn from a wealthier social group than had supplied the massed infantry levies of Edward I's armies, brought about a major shift in the social composition of the military community. Service in the king's armies had become the preserve of a narrower band of the social hierarchy – the aristocracy and the yeoman class of minor landholders. Wholly mounted expeditionary forces conducted the fast-moving, destructive chevauchées which became a characteristic part of the war in France, whilst massed archery was the crucial element in the devastatingly effective English battlefield tactics of this period. As yet, gunpowder weapons did not play a significant part in the English military machine; the technological dimension of the military revolution in fourteenth-century England rested on the longbow rather than cannon.